

УДК 94(7/8):321

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.139.12>А. Процюк, студент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**ЦИЦЕРОН ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА США XVIII-XIX СТОЛІТЬ**

Розглядається роль давньоримського державного діяча та інтелектуала Марка Туллія Цицерона в культурі Сполучених Штатів Америки XVIII-XIX ст., зокрема його вплив на формування демократії США. Хоча протягом останніх десятиліть американські науковці звертають все більшу увагу на вплив Цицерона на ранню політичну культуру США, в історіографії – а тим більше в українській історіографії – не вистачає загального аналізу ролі Цицерона в американській політичній системі протягом зародження Американської держави та її існування на ранніх етапах її історії. Після загального огляду історичного контексту біографії та спадку Цицерона, у статті звертається особлива увага на його вплив на створення демократії Сполучених Штатів. Значна частина ідей Цицерона тією чи іншою мірою відбилася в концепціях, на яких базувалася новостворена американська демократія – йдеться в першу чергу про ідеї щодо республіканського устрою, приватної власності, справедливого законодавства і форми державного устрою. Окрім загальної важливості ідей Цицерона для ранньої американської демократії, особа Цицерона була прикладом для деяких Батьків-засновників США, особливо для Джона Адамса, другого президента США. Протягом XIX ст. роль Цицерона в американській культурі продовжувала бути значною; зокрема це особливо проявлялося у сферах освіти та ораторського мистецтва.

Ключові слова: Марк Туллій Цицерон, рання історія США, американська культура, Батьки-засновники США, демократія США.

Давньоримського оратора, мислителя й політичного діяча Марка Туллія Цицерона вважають одним із батьків сучасної політики і права, а його спадок мав значний вплив на формування системи урядування у низці країн Західного світу. Як зазначає сучасний американський історик Ш. Брайс, "Марк Туллій Цицерон займає особливе місце, сьогодні і в часи Засновників [США], як ключовий римський державний діяч античного світу" [3, с. 8]. Одним із важливих аспектів впливу Цицерона є роль, яку зіграв його спадок у формуванні політичного устрою Сполучених Штатів Америки. Ідеться про вплив робіт Цицерона як на загальні ідеї, що лежали в основі концепції ранньої американської демократії, так і на окремих політичних діячів, які брали участь у формуванні США – Батьків-засновників Сполучених Штатів. Мабуть, найбільше значення спадок Цицерона мав саме протягом раннього періоду американської історії – однак Цицерон продовжував впливати на американську культуру згодом і досі залишається важливою фігурою для сучасних американських політичних мислителів.

Значення Цицерона для американської культури, зокрема ранньої політичної культури США, є важливим науковим питанням, оскільки воно проливає світло на тенденції історичного розвитку Сполучених Штатів Америки, вивчення якого є важливим завданням у світлі глобального впливу США протягом останніх десятиліть. Історіографія з цього питання включає майже винятково джерела, створені у США. Останнім часом вказаної теми торкалися такі помітні американські науковці, як М. Рейнголд, М. Селлерз і Ш. Брайс. Однак, як зазначають самі американські історики, котрі досліджують означувану тему, дослідження ролі Цицерона в американській культурі значною мірою перебуває на початковому етапі, оскільки лише протягом останніх кількох десятиліть американці звернули увагу на важливість Цицерона для ранньої політичної історії США. Як стверджує М. Рейнголд, ще кілька десятиліть тому не існувало жодної праці, яка б містила аналіз впливу Стародавнього Риму на революційний період Сполучених Штатів [5, с. 46]. Останнім часом такі праці почали з'являтися, однак їх досі досить мало в американській історіографії і тим більше в українській історіографії.

Таким чином, метою цієї роботи є дослідити значення спадку Марка Туллія Цицерона для ранніх етапів історичного розвитку Сполучених Штатів. Чотирма ключовими завданнями статті є: 1) окреслити історичний контекст шляхом стислого огляду спадку Марка Туллія Цицерона; 2) розглянути вплив Цицерона на формування політичного устрою США; 3) дослідити вплив особистості Цице-

рона на Батьків-засновників США; 4) визначити місце Цицерона в американській культурі XIX ст.

Історичний контекст: огляд біографії Цицерона і його спадку. Марк Туллій Цицерон – давньоримський політичний та державний діяч, оратор, філософ і правник – народився у 106 р. до н.е. Походивши із заможної родини зі стану вершників, він почав свою професійну діяльність як правник і швидко став відомий як блискучий судовий оратор. У 70-их роках I ст. до н.е. Цицерон почав політичну кар'єру – за традиційною для Римської республіки послідовністю він пройшов шлях від посади квестора до консула, яким від був обраний у 63 р. до н.е. Консулат Цицерона запам'ятався його роллю у розкритті змови Луція Сергія Катіліни, за що Цицерон був проголошений "батьком республіки" [4]. Після приходу до влади Першого тріумвірату Цезаря, Помпея і Красса, політичні позиції Цицерона послабилися і згодом він майже повністю відійшов від політичної діяльності, хоча у кінці 50-их рр. протягом нетривалого періоду був намісником Кілікії. Після приходу до влади Цезаря, Цицерон не зміг змиритися із занепадом республіканського ладу, і ці його настрої ще більше посилювалися після смерті Цезаря і початку посилення Марка Антонія. Політична позиція Цицерона, зокрема жорстка критика Марка Антонія в його відомих філіппіках, стала причиною убивства Цицерона за наказом Марка Антонія в грудні 43 року до н.е. [4].

Спадок Марка Туллія Цицерона і його вплив на розвиток європейської і світової цивілізації можна розділити на чотири основні частини – Цицерон як мислитель і, зокрема, політичний мислитель; Цицерон як державний діяч; Цицерон як оратор; Цицерон як батько класичної латинської мови. Найбільш релевантним у контексті впливу Цицерона на формування Сполучених Штатів Америки є перша категорія. У своїх промовах, трактатах і діалогах, а також у листах Цицерон виклав свої ідеї щодо політичного устрою, зокрема важливості республіки, а також щодо питань свободи і відносин між державою і громадянином. Детальніше ідеї Цицерона у цьому контексті будуть проаналізовані в наступному розділі цієї роботи.

Діяльність Цицерона як державного діяча була найважливішою для нього особисто, однак вона не є найвагомішою частиною історичного спадку Цицерона. Хоча Цицерон був популярним та успішним консулом і добився низки політичних успіхів, як-то викриття змови Катіліни, він здебільшого не був ключовою фігурою в політичному житті Стародавнього Риму під час най-

більш турбулентних подій занепаду Республіки в 50-их і 40-их роках I ст. до н.е.

Цицерон був видатним оратором – частково завдяки своїм блискучим судовим промовам, але здебільшого завдяки промовам на політичну тематику. Мабуть, найвідомішими серіями промов Цицерона є його Катилінарії (чотири промови на викриття заклоту Катиліни), а також філіппіки проти Марка Антонія після вбивства Цезаря [4]. Зрештою, останньою категорією спадку Цицерона (яка найменше відобразилася в американській культурі) є його роль як батька класичної латинської мови. До Цицерона грецька мова значною мірою домінувала в культурних та інтелектуальних колах Стародавнього Риму – як пише В.В. Ставнюк, "освічені римляни... говорили, особливо на філософські, чи то пак наукові теми, виключно грецькою" [1]. Широко вважається, що саме роботи Цицерона допомогли сформувати науковий канон класичної латини, зокрема її філософський вокабуляр.

Вплив Цицерона на формування демократії у США. Загальна рецепція спадку Стародавньої Греції і, особливо, Стародавнього Риму, зіграла помітну роль у формуванні підвалин державного устрою Сполучених Штатів Америки – і Марк Туллій Цицерон був однією з найважливіших окремих фігур у цьому процесі. Його ідеї республіканізму і погляди на організацію влади отримали своє відображення в організації системи урядування в Сполучених Штатах. Як підсумовує сучасний американський історик права М. Селлерз, "Цицерон надав ім'я ("республіка"), мету ("свобода") і техніку (система стримувань і противаг) новому американському устрою" [7, с. 37].

Загалом, рецепція ідей Цицерона почала панувати в західноєвропейській науковій думці з початком періоду Відродження – і вплив Цицерона був настільки значимим, що це дало можливість польському історико-антикознавцю Тадеу Зелінському стверджувати, що "Ренесанс був передовсім відродженням Цицерона, а вже через нього – всієї античної культури" [8]. Період Просвітництва ознаменувався новим піднесенням інтересу до Цицерона завдяки творам Шарля Луї де Монтеск'є, Девіда Юма, Джона Лока та інших просвітників, які спиралися на ідеї Цицерона. Значною мірою через твори мислителів епохи Просвітництва, які, у свою чергу, вплинули на погляди ідеологів нової держави США, інтерес до спадку Марка Туллія Цицерона поширився і на американських мислителів та політичних діячів.

Як уже згадано вище, значна частина ідей Цицерона в тій чи іншій мірі відбилася в концепціях, на яких базувалася новостворена американська демократія. Звичайно, це не означає, що ідеї Цицерона мали прямий вплив на політичну систему США – найчастіше радше вони певною мірою збігалися з поглядами Батьків-засновників, що дає можливість стверджувати про наявність впливу спадщини Цицерона на американську демократію. Загалом, можна виділити кілька основних напрямів взаємозв'язку між ідеями Цицерона і поглядами Батьків-засновників на систему політичного устрою США. Першим таким напрямом є ідея республіки – вона грала ключову роль для Цицерона, котрий від викриття змови Катиліни до своєї фатальної боротьби проти Марка Антонія захищав республіканський лад у Стародавньому Римі. Схожі ідеї лежали в основі базової ідеології Сполучених Штатів Америки від проголошення їхньої незалежності.

По-друге, Батьки-засновники США – як і Цицерон – наголошували на важливості приватної власності, зокрема права власності на землю, як значимому аспекті

розвитку демократичної держави. По-третє, Цицерон багато писав про важливість відповідальності держави перед громадянином – і роль справедливої законодавства у забезпеченні цієї відповідальності й рівності громадян перед законом. Саме в цьому контексті Цицеронів спадок перегукується із системою стримувань і противаг уряду США, про що згадує процитований вище М. Селлерз [7, с. 37]. По-четверте, сама форма політичного устрою США – двопалатний парламент на чолі з виборним Сенатом (до речі, розташований на Капітолійському пагорбі) і обмеженою владою глави держави – перегукується із пропозиціями республіканських реформ, висунутими Цицероном [7, с. 40].

Вплив Цицерона на Батьків-засновників США.

Окрім загального впливу ідей Цицерона на формування американської демократії – важливо виокремити значення його особистості. Він був прикладом для деяких Батьків-засновників та інших ранніх американських державних діячів, що впливало на їхні погляди і рішення у державних справах. Одним із найвідоміших послідовників Цицерона серед Батьків-засновників був Джон Адамс – другий президент Сполучених Штатів. Американський історик-антикознавець М. Рейнголд стверджує, що вплив Цицерона на Адамса є найяскравішим втіленням авторитету Цицерона для ранніх американців. Як пише М. Рейнголд, "від його молодості до старості ключовою рольовою моделлю для юридичної кар'єри Адамса, його ораторського і літературного стилю, написання листів і самосприйняття як державного діяча і політичного теоретика послідовно виступав Цицерон" [5, с. 46]. Сам Адамс у старості писав, що він "вирішив обмежити себе Цицероном" [5, с. 46].

Такий авторитет Цицерона для Адамса яскраво простежується в роботах останнього – наприклад, у своїй праці "Захист устроїв уряду Сполучених Штатів Америки" Адамс часто посилається на роботи Цицерона, зокрема підтримує його ідею про важливість змішаного устрою держави [2]. Саме завдяки цьому Адамса деколи називають "американським Цицероном" [6]. У той же час, хоча приклад авторитету Цицерона для Адамса є найбільш яскравим, ідеї давньоримського політика шанували багато інших американських мислителів і державних діячів. Наприклад, Томас Джефферсон (третій президент США і автор Декларації незалежності) стверджував, що Цицерон був одним із кількох осіб, які вплинули як на загальне розуміння Америки своєї революції, так і на його власний підхід до написання Декларації незалежності США. Отже, авторитет ідей Цицерона для Батьків-засновників США, власне, і відбився у проаналізованих вище сферах впливу Цицерона на американську демократію.

Біографія Цицерона також була прикладом для деяких Батьків-засновників. Як стверджує М. Селлерз, республіканські ідеї Цицерона часто надихали європейських революціонерів Нового часу – чи то Йохана ван Олденбарневелта і Гуго Гроція з Нідерландів, чи то Джона Адамса і Томаса Джефферсона зі США [7, с. 13]. Усі вони в тій чи іншій мірі вибрали Цицерона як свою персональну рольову модель – значною мірою через легендарну безстрашність Цицерона, який не боявся виступати проти Юлія Цезаря і Марка Антонія, і, зрештою, загинув через свою безкомпромісність, будучи убитим за наказом Марка Антонія.

Вплив особистого прикладу Цицерона проявлявся не лише у формуванні поглядів Батьків-засновників, а й у різних аспектах публічної діяльності державних діячів американських колоній. Наприклад, "перший мученик Американської революції", доктор Джозеф Воррен, виступав у "Цицероновій тозі" під час проголошення своєї

прокламації проти короля і неодноразово посилався на особистий приклад Цицерона як політичного діяча [7, с. 36]. Під час дебатів щодо майбутньої американської конституції, які велися на сторінках газет аж до остаточного прийняття Конституції США у 1787 році, псевдонім "Цицерон" разом з деякими іншими іменами античних мислителів був найбільш поширеним псевдонімом, яким підписувалися автори [7, с. 39]. Отже, можна стверджувати, що особистий приклад Цицерона надихав частину Батьків-засновників США та інших борців за незалежність колоній.

Цицерон в американській культурі у XIX ст. Хоча вплив Цицерона на американську систему уряду і культуру загалом був найбільш важливим саме під час перших десятиліть існування США, спадок Цицерона продовжував грати важливу роль в американській культурі й протягом наступного століття. Ідеї Цицерона аналізувалися американськими науковцями-антикознавцями і той продовжував бути особистим прикладом для мислителів і державних діячів.

Важливим аспектом значимості Цицерона для американської культури є місце його творів у системі освіти. У кінці XVIII – на початку XIX ст., коли антична спадщина грала особливо важливу роль в програмах американських коледжів, уміння потенційного студента читати класичну латину Цицерона було важливим індикатором його шансу поступити в університет, а Катилінарії (чотири класичні промови проти Катиліни) Цицерона вивчалися у більшості закладів вищої освіти [3, с. 14-15].

Захоплення ораторською майстерністю Цицерона також було притаманне раннім американським коледжам і певною мірою вплинуло на формування традиції університетських дебатів у США. Як стверджує С.Брайс, "очевидно, що ранні американські коледжі та університети були вмістилищами класичної освіти" [3, с. 16] – і спадок Цицерона був чи не найважливішою частиною цього аспекту ранньої американської освіти. Згодом класична освіта перестала займати таку значну роль в системі американської освіти, але, звичайно ж, вивчення творів Цицерона все одно залишилося ключовим для вивчення античності у США.

Цицерон як оратор займав особливу роль в американській культурі, зокрема в політичній культурі XIX ст. Як відомо, Цицерон вважається одним із найвидатніших ораторів класичної античності, а часто навіть одним із найвидатніших ораторів за всю історію людства. Це перегукувалося із важливістю ораторського мистецтва для американських політиків – в умовах виборної демократії слово було важливим інструментом для політичних діячів, що стало особливо актуально із розвитком традиції президентських дебатів перед Громадянською війною. Тому ораторський спадок Цицерона часто застосовувався американськими політиками в цьому контексті – і не лише як загальна рольова модель, а й як джерело для практичних порад.

Висновки. Отже, ідеї та особистий приклад Марка Туллія Цицерона зіграли помітну роль у формуванні політичного устрою Сполучених Штатів Америки і продовжували бути значимими для американської культури протягом подальшої історії США. Проведений нами аналіз дозволяє дійти чотирьох ключових висновків. По-перше, Марк Туллій Цицерон, який жив із 106 по 43 роки до н.е. і був видатним давньоримським оратором, політичним діячем, правником і мислителем, залишив значний спадок, який мав значний вплив на розвиток Західної цивілізації. У контексті ролі Цицерона в американській культурі можна виділити два основні аспекти – вплив ідей та персонального прикладу Цице-

рона на створення американської демократії і вплив на американську культуру загалом.

По-друге, на формування державного устрою Сполучених Штатів вплинули ідеї Цицерона про важливість республіканського ладу, необхідність приватної власності (зокрема приватної власності на землю), його погляди на відносини між державою і громадянином та ідеї щодо формату державних інституцій.

По-третє, ідеї Цицерона надихали Батьків-засновників США – зокрема, Цицерон був головною рольовою моделлю для другого президента США Джона Адамса і помітно вплинув на третього президента й автора Декларації незалежності Томаса Джефферсона. Окрім того, важливим для творців американської демократії був особистий приклад Цицерона – наприклад, його легендарна безстрашність у захисті ідеалів республіки і небажання співпрацювати з диктаторами.

По-четверте, роль Цицерона в американській культурі у XIX столітті стосувалася його визначальної ролі в класичній освіті, яка була особливо популярною в американських коледжах в XIX столітті. Окрім того, для тодішньої американської культури, зокрема для культури політичних виступів і політичних дебатів, був важливий спадок Цицерона як оратора.

Список використаних джерел:

1. Ставнюк В.В. Дещо про мову науки, або Роздуми історика на теми сьогодення [Електронний ресурс] / В.В. Ставнюк // День. – 2007. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/deshcho-pro-movu-nauki-abo-rozdumi-istorika-na-temi-sogodennya>.
2. Adams, J. A Defense of the Constitution of Government of the United States of America [Online] / J. Adams // Teaching American History. – 1786. – Retrieved from <http://teachingamericanhistory.org/library/document/a-defense-of-the-constitution-of-government-of-the-united-states-of-america/>.
3. Brice, S. A Classy Constitution: Classical Influences on the United States Constitution from Ancient Greek and Roman History and Political Thought [Online] / S. Brice // Senior Honors Projects. – 2015. – 85. – Pp. 1-40. – Retrieved from <http://collected.jcu.edu/honorspapers/85>.
4. Ferguson, J. Marcus Tullius Cicero [Online] / J. Ferguson, J. Baisdon // Encyclopaedia Britannica. – 2018. – Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Cicero>.
5. Reinhold, M. The Influence of Cicero on John Adams [Online] / M. Reinhold // Ciceroniana on line. – 1994. – Vol. 8. – DOI: <http://dx.doi.org/10.13135/2532-5353/1278>.
6. Schama, S. The American Cicero [Online] / S. Schama // The New Yorker. – 2001, May 21. – Retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2001/05/21/the-american-cicero>.
7. Sellers, M. The Influence of Marcus Tullius Cicero on Modern Legal and Political Ideas / M. Sellers // Ciceroniana, the Atti of Colloquium Tullianum Anni. – 2009. – MMVIII. – Pp. 245-280.
8. Zielinski, T. Cicero Im Wandel Der Jahrhunderte / T. Zielinski. – Oxford: Hanserbooks, 2010. – 112 S.

References:

1. STAVNIUK, V. V. (2007, November 3). Deshcho pro movu nauky, або Rozdumy istoryka na temy siohodennia [Few Words about the Language of Science, or the Historian's Reflections about the Present]. [Online]. Den. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/deshcho-pro-movu-nauki-abo-rozdumi-istorika-na-temi-sogodennya>. [In Ukrainian]
2. ADAMS, J. (1786). A Defense of the Constitution of Government of the United States of America. [Online]. Teaching American History. Retrieved from <http://teachingamericanhistory.org/library/document/a-defense-of-the-constitution-of-government-of-the-united-states-of-america/>.
3. BRICE, S. (2015). A Classy Constitution: Classical Influences on the United States Constitution from Ancient Greek and Roman History and Political Thought. [Online]. Senior Honors Projects, 85, 1–40. Retrieved from <http://collected.jcu.edu/honorspapers/85>.
4. FERGUSON, J. (2018). Marcus Tullius Cicero. [Online]. Encyclopaedia Britannica. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Cicero>.
5. REINHOLD, M. (1994). The Influence of Cicero on John Adams. [Online]. Ciceroniana on line. Vol. 8. DOI: <http://dx.doi.org/10.13135/2532-5353/1278>.
6. SCHAMA, S. (2001, May 21). The American Cicero. [Online]. The New Yorker. Retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2001/05/21/the-american-cicero>.
7. SELLERS, M. (2009). The Influence of Marcus Tullius Cicero on Modern Legal and Political Ideas. Ciceroniana, the Atti of Colloquium Tullianum Anni, 2008. Pp. 245–280.
8. ZIELINSKI, T. (2010). Cicero Im Wandel Der Jahrhunderte. Oxford: Hanserbooks.

A. Protsiuk, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CICERO AND THE US POLITICAL CULTURE OF THE 18TH–19TH CENTURIES

This article covers the role of Ancient Roman statesman and intellectual Marcus Tullius Cicero in the culture of the United States of America during the 18th and 19th centuries, particularly his influence on the formation of democracy in the US. While the recent decades have witnessed the increasing scholarly attention to the impact of Cicero on the early political culture of the US, the body of historical research, especially the Ukrainian one, lacks general analyses of Cicero's role in the American political system during the emergence of the American state and its existence on the early stages of its history. After a general overview of the historical context of Cicero's biography and legacy, this article pays a particular attention to his impact on the creation of United States democracy. A significant number of Cicero's ideas, more or less, had been reflected in the concepts which defined the newly created American democracy. The most important concepts in this regard are the ideas of a republic government, private property, just laws, and forms of state structure. Apart from the general importance of Cicero's ideas for the early American democracy, Marcus Tullius Cicero himself was a notable example for some Founding Fathers of the US, especially for the 2nd President John Adams. During the 19th century, Cicero continued to play a significant role in the American society, specially in the fields of education and public speaking.

Key words: Marcus Tullius Cicero, early US history, American culture, Founding Fathers of the US, US democracy.

УДК 930.2:341.43(=161.2:71)"1967"
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.139.13>

Р. Сіромський, канд. іст. наук, доц.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

"ВЖИВАЮТЬСЯ ЗАХОДИ З ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ": СПРАВА БОРИСА ДОЦЕНКА 1967 РОКУ

На основі неопублікованих архівних матеріалів та друкованих джерел висвітлено епізод із неповерненням у 1967 р. зі стажування в Едмонтоні старшого наукового співробітника лабораторії ядерної фізики Київського державного університету імені Тараса Шевченка Бориса Доценка. Наприкінці свого перебування в Альбертському університеті, несподівано для багатьох, стажер попросив політичного притулку в Канаді. Свій крок науковець пояснював причинами як політичного, так і професійного характеру. Міністерство закордонних справ СРСР вдалося до низки заходів, покликаних повернути "втікача", у т.ч. до тиску на канадську владу. Ректорат Київського університету скерував президенту Альбертського університету телеграму протесту з приводу "провокаційних дій" щодо їхнього стажера. Після невдалих спроб співробітників радянського посольства в Оттаві переконати фізика повернутися до Києва, КДБ вдався до використання "сімейного чинника" (зворушливі листи від дружини та матері). Попри заклики офіційної Москви повернути Б. Доценка, канадський уряд посилався на право людини обирати місце проживання і продовжив йому візу. Щоби якось пояснити факт неповернення вченого, був використаний широко апробований метод усебічної компрометації. Загалом, втеча Б. Доценка завдала радянській системі іміджевих втрат і зумовила припинення практики обміну науковцями між Альбертським та Київським університетами.

Ключові слова: Борис Доценка, Київський університет, неповернення, КДБ, політичний притулок, Канада.

Зважаючи на закритість країни й обмеження вільного виїзду, в історії Радянського Союзу втечі/неповернення під час легального перебування за кордоном стали однією з найреальніших можливостей перебратися за залізну завісу. Мотиви таких дій, що підпадали під статтю кримінального кодексу і трактувалися як зрада батьківщині, були різноманітними – від глибоко особистих до ідейно-політичних. Ці люди ризикували своєю репутацією, родиною, друзями і навіть життям. З-поміж десятків осіб, котрі свого часу успішно перебралися на Захід, були митці, спортсмени, вчені і навіть співробітники спецслужб. Здебільшого, "неповерненці" ("невозвращенцы") шукали політичного притулку в США, хоч окремі знаходили прихисток і в інших країнах Заходу.

У 1960-х роках фіксуємо два гучних випадки неповернення до Радянського Союзу науковців, котрі попросили політичного притулку в Канаді. Перший такий випадок трапився 1961 р., коли цю заокеанську країну відвідала група радянських вчених, один з яких – хімік й інженер Михайло Ключко (1902-1986) – попросив політичного притулку. Свої дії він пояснював "засиллям брехні і проблемами самовираження в СРСР" [4, арк. 163]. Другим випадком неповернення у 1967 р. стала справа українського фізика Бориса Доценка. Старший науковий співробітник лабораторії ядерної фізики Київського державного університету імені Тараса Шевченка, під час завершення терміну перебування на стажуванні в Альбертському університеті в м. Едмонтон (на восьмому місяці з десяти) звернувся

до канадського Імміграційного комітету з проханням надати йому політичний притулок [8].

Борис Борисович Доценка народився 1926 р. у Києві. У школу пішов у м. Єфремов Тульської області РСФСР (1934 р.), куди переїхала сім'я, а вже через два роки разом із батьками опинився у Москві [1, арк. 4]. В роки війни навчання довелося продовжити у Барнаулі (Алтайський край). Упродовж квітня 1942 – листопада 1943 р. Б. Доценка працював електриком на ТЕЦ Барнаульського меткомбінату. У листопаді 1943 р. він розпочав проходження курсів молодших лейтенантів у Красноярському військовому окрузі, однак в лютому 1944 р. через отриману контузію був комісований за станом здоров'я [1, арк. 23в] (з етичних міркувань діагноз не вказуємо – Р.С.). Після цього Б. Доценка недовго працював слюсарем-електриком у тресті "Енерготекстиль" в Барнаулі. В рамках реєвакації у березні 1944 р. сім'я переїхала до Харкова, а невдовзі – до Києва [1, арк. 4]. Тут, завдяки проходженню екстернату при Київському університеті (червень – вересень 1945 р.), Б. Доценка отримав атестат зрілості. На цьому переїзди не закінчилися, бо батька за лінією Академії Наук УРСР відрядили на роботу до Львова, і 8 жовтня 1945 р. Б. Доценка скерував листа ректорові Львівського університету з проханням зарахувати його на перший курс фізико-математичного факультету (фізичний відділ). Через три тижні питання із зарахуванням на нове місце навчання успішно вирішили і Б. Доценка приєднався до сім'ї у Львові, де проживав на вул. Кармалюка 9 / кв. 1 [1, арк. 23в].